

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۳۸۰ / ۱۲ / ۲۲

۰۱۷۰۹۲



دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

بخش زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای تکمیل دوره کارشناسی ارشد

موضوع:

پیشگویی در شاهنامه حکیم فردوسی

مؤلف:

حسین میرزا نیکنام

استاد راهنما:

دکتر محمد رضا صرفی

استاد مشاور:

دکتر محمود مدبری

تیر ماه ۸۰

(ب)

۴۰۰۸۶

۴۰۰۸۶

بسمه تعالی

این پایان نامه

به عنوان یکی از شرایط احراز درجه کارشناسی ارشد

به

بخش زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان

تسلیم شده است و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

امضاء

نام و نام خانوادگی  
آقای حسین میرزا نیکنام  
دانشجو:

آقای دکتر محمدرضا صرغی  
استاد راهنما:

آقای دکتر محمود مدبری  
استاد مشاور:

آقای دکتر محمد صادق بصیری  
داور ۱:

خانم دکتر فاطمه معین الدینی  
داور ۲:

داور ۳:

حق چاپ محفوظ و مخصوص به مولف است

(ج)



تقدیم به:

روان پاک مهندس افضلی پور

با سپاس فراوان از استادان ارجمندم آقای دکتر محمدرضا صرّفی و آقای دکتر محمود مدبری که قدم به قدم یاریم نمودند تا این پایان نامه را به انجام رسانم؛ و نیز دیگر استادان محترم بخش ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان که از راهنماییها و ارشادات ایشان سود فراوان برده‌ام و با سپاس از خانواده و دوستانم که تشویقم نمودند و در سختیها یاورم بودند و هستند.

### چکیده:

شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی توسی بی‌گمان بزرگترین اثر حماسی زبان فارسی، و یکی از حماسه‌های بزرگ جهان است.

پیشگویی به عنوان یکی از عناصر حماسه، در این اثر سترگ نیز نمودهای فراوانی دارد. این نوشته پیشگوییهای گوناگون شاهنامه را دسته بندی نموده، هر نوع را بررسی و تحلیل کرده، تمام موارد پیشگویی را - براساس دسته‌بندی انجام شده - به همراه وقوع آنها آورده و سرانجام پیشگوییهای نادرست را مشخص نموده است. در فصل آخر، جدولها به بررسی آماری انواع پیشگویی پرداخته و نمودارها به دیداری کردن آمارها کمک نموده است.

براساس آنچه در این نوشته آمده پیشگوییهای شاهنامه به سیزده دسته تقسیم شده‌اند. این موارد عبارتند از: براءت استهلال (۲۷ مورد)، راوی دانا (۹۴ مورد)، ستاره و ستاره شمري (۴۱ مورد)، خواب و خوابگزاری (۲۳ مورد)، پیشگوییهای ماوراء طبیعی (۲۴ مورد)، پیشگوییهای حکیم موبد / راهب (۴۶ مورد)، پیشگوییهای شهریاران (۱۵۷ مورد)، پیشگوییهای پهلوانان (۱۸۰ مورد)، پیشگوییهای خاندان شهریاران (۲۵ مورد)، پیشگوییهای افراد عادی (۲۸ مورد)، تفاعل (۱۴ مورد)، گمان (۱۵ مورد) و رجز (۵۲ مورد). مجموع پیشگوییهای آمده در شاهنامه ۷۲۶ مورد است که از این تعداد، یکصد و شش پیشگویی نادرست می‌باشد.

## فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
<b>فصل اول: مقدمه</b>	
۲	۱-۱- درآمد
۲	۱-۲- بیان مسئله
۳	۱-۳- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
۳	۱-۴- اهداف تحقیق
۳	۱-۵- پرسشهای اصلی تحقیق
۴	۱-۶- نوع تحقیق
۴	۱-۷- روش تحقیق
۴	۱-۸- روش جمع آوری اطلاعات
۵	۱-۹- پیشینه تحقیق
۵	۱-۱۰- منابع مهم
۶	۱-۱۱- واژگان کلیدی
<b>فصل دوم: تعاریف و کلیات</b>	
۹	۲-۱- درآمد
۱۰	۲-۲- تعریف پیشگویی
۱۰	۲-۳- انواع پیشگویی
۱۱	۲-۳-۱- براءت استهلال
۱۲	۲-۳-۲- راوی دانا
۱۳	۲-۳-۳- ستاره و ستاره شمر
۱۷	۲-۳-۴- خواب و خوابگزاری
۱۹	۲-۳-۵- ماوراء طبیعی

۲۲	۲-۳-۶- حکیم، موبد، راهب
۲۳	۲-۳-۷- شهریاران
۲۳	۲-۳-۸- پهلوانان
۲۳	۲-۳-۹- خاندان شهریاران
۲۴	۲-۳-۱۰- افراد عادی
۲۴	۲-۳-۱۱- نفال
۲۴	۲-۳-۱۲- گمان
۲۴	۲-۳-۱۳- رجز
۲۵	۲-۴- نمونه‌هایی از پیشگویی در آثار حماسی یونان قدیم - ایلپاد و ادیسه
۲۵	۲-۴-۱- از ایلپاد
۲۶	۲-۴-۲- از ادیسه
۲۷	۲-۵- پیشگویی در کتاب مقدس
۳۰	۲-۶- پیشینه

## فصل سوم: پیشگوییهای شاهنامه و وقوع آنها

۳۲	۳-۱- درآمد
۳۲	۳-۲- براعت استهلال
۴۴	۳-۳- پیشگویی راوی دانا
۶۴	۳-۴- ستاره و ستاره شمر
۸۷	۳-۵- خواب و خوابگزاری
۱۰۴	۳-۶- پیشگویی ماوراء طبیعی
۱۱۴	۳-۷- پیشگویی حکیم، موبد، راهب
۱۲۸	۳-۸- پیشگویی شهریاران



۱۶۸	۳-۹- پیشگویی پهلوانان
۲۱۵	۳-۱۰- پیشگویی افراد خاندان شهریاران
۲۲۴	۳-۱۱- پیشگویی افراد عادی
۲۳۱	۳-۱۲- پیشگویی به صورت تفأل
۲۳۶	۳-۱۳- پیشگویی به صورت گمان
۲۳۹	۳-۱۴- پیشگویی در قالب رجز
۲۵۴	۳-۱۵- پیشگوییهای نادرست
۲۵۵	۳-۱۶- وقوع پیشگوییها

## فصل چهارم: آمار و نمودار

۳۵۱	۴-۱- جدول شماره یک
۳۵۱	۴-۲- جدول شماره دو
۳۵۱	۴-۳- جدول شماره سه
۳۵۲	۴-۴- نمودار شماره یک
۳۵۲	۴-۵- نمودار شماره دو
۳۵۲	۴-۶- نمودار شماره سه
۳۵۲	۴-۷- منحنی شماره یک
۳۶۰	یادداشتها
۳۷۲	منابع و مأخذ

علائم اختصاری

براعت استهلال	ب
پهلوانان	پ
تفال	ت
جلد	ج
حکیم، موید، راهب	ح
خواب و خوابگزاری	خ
خاندان شهریاران	خش
راوی	ر
رجز	رج
ستاره و ستاره شمر	س
شهریاران	ش
صفحه	ص
افراد عادی	ع
گمان	گ
ماوراء طبیعی	م
نادرست، پیشگویی نادرست	ن
وقوع	و
نگاه کنید به، رجوع کنید به	←

## پیشگفتار

دوست دارم بگویم علاقه‌ام به شاهنامه سبب شده موضوع پایان‌نامه را از شاهنامه انتخاب کنم، اما می‌ترسم دلیل را نپسندند، که اگر اینگونه باشد، بایستی شصت و چند میلیون ایرانی و بیش از همین رقم از مردمان هند و پاکستان و آسیای میانه درباره شاهنامه بنویسند، و البته دلیل ردکنندگان ادعایم درست است و تصدیق می‌کنم، اما هر شاهنامه خوانده‌ای به من حق می‌دهد که به آن دل بدهم و دلیل نپسندم.

از آن هنگام که موضوع خود را از شاهنامه انتخاب کردم دانستم که پا به غرقابی گذاشته‌ام که حد من نا آشنا به شنا نیست، اما امید - پس از خدا - با یاری بزرگوارانی نهادم که در این دریا غوطه‌ها خورده‌اند و شناگر شده‌اند، که دستم گیرند و پایمردی‌ام نمایند؛ و چنین شد؛ و در اولین غوطه دانستم که من نه مرد این دریایم؛ و تنها توانستم با رسن آن بزرگواران، بار به منزل برم، و به مقصد نه، که شاهنامه غرقابی نیست که کسی بتواند حد آن را دریابد و حق آن را ادا کند.

باری نخستین مشکل، یافتن کتابهایی بود که در این باره یاریم کند. متأسفانه در این موضوع، هیچ کتاب مستقلی نه درباره شاهنامه و نه درباره سایر کتابهای وزین ادب فارسی نگاشته نشده است؛ و این، یعنی جستجوی بسیار، در میان کتابهای بسیار برای یافتن مطالبی اندک؛ که اگر دستگیری استادان بزرگوام نبود، در همان منزل اول می‌ماندم و می‌ماندم.

پس از تهیه فیش‌های متعدد درباره موضوع بحث - پیشگویی - نوبت خواندن متن شاهنامه بود و فیش‌برداری از تمام موارد پیشگویی؛ باید اقرار کنم که خواندن شاهنامه، لذت بخش‌ترین قسمت کار بود؛ اما مشکل، رها کردن خود از کمنند کلام استاد سخن، و هوشیار بودن، برای یافتن موارد پیشگویی بود؛ و بدین سبب ناچار شدم - و شکر می‌گویم - که دوبار متن کامل شاهنامه را بخوانم، تا موردی از پیشگویی ثبت نشده نگذاشته باشم؛ و امیدوارم چنین شده باشد.

برای یکسان شدن رسم الخط، از رسم الخط پیشنهادی کتاب «راهنمای نگارش و ویرایش» تألیف استادان: دکتر محمدجعفر باحقی و دکتر محمد مهدی ناصح پیروی کرده‌ام؛ و نیز از کتاب «راهنمای ویرایش» تألیف دکتر غلامحسین غلامحسین زاده سود برده‌ام.

توضیحات تمام فصل‌ها را در پایان نوشته، تحت عنوان «یادداشت» به ترتیب فصل‌ها آورده‌ام. چون تعداد بیت‌های شاهد نسبتاً زیاد است، نشانی بیت یا بیتها را در خود متن در میان دو هلال،

پایین مصرع دوم بیت یا مصرع دوم آخرین بیت بدین صورت آورده‌ام: (ج شماره جلد/نام پادشاه  
ص شماره صفحه/ب شماره بیت). از آنجا که در غالب چاپها، شاهنامه را براساس نام پادشاهان نیز  
تقسیم‌بندی کرده‌اند، نام پادشاه را پس از شماره جلد آورده‌ام تا اگر خواننده به شاهنامه چاپ مسکو  
دسترسی ندارد، بتواند با کمی کوشش بیت مورد نظر را در دیگر چاپها نیز بیابد.

در خاتمه - اول فکرت پسین شمار - استادان بزرگوارم را سپاس بسیار می‌گویم: استادان راهنما  
و مشاور، که در حقیقت تمام زحمت این نوشته را ایشان متحمل شده‌اند. قدم به قدم دستگیرم بودند  
و یاریم نمودند؛ و نیز از دیگر استادان محترم بخش ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان و  
دوستانی که یاریم داده‌اند سپاسگزارم.

# فصل اول

مقدمه

## ۱-۱-درآمد

شاهنامه حکیم فردوسی - این بهین و مهین نامه باستان - آیین تمام نمای ایرانی است. حکایت غمها، شادیهها، سختیها، آسایشها، امیال و آرزوهای اوست. دفتر خاطرات ایران است. دفتری که از زایش تا مرگ ملتی - گیریم با رستخیزی دوباره - را در بر می گیرد. پهلوانانش - و به طور مشخص رستم - نمود ایرانی اند آن گونه که باید باشد. ایرانی ای که همه چیز خود را در راه ایران فدا می کند: جان خود را، فرزند خود را، حتی نام و جهان پسین خود را (رستم با کشتن اسفندیار از آخرت خویش نیز چشم می پوشد). و همه برای اینکه چو ایران نباشد تن من مباد.

چنین کتابی قطعاً نزد ایرانیان ارج می یابد و قدر می بیند و از باد و باران گزند نمی یابد؛ به ویژه آنکه سخن وری توانا، چونان فردوسی، آن سخن را پرورده باشد که به قول صاحب چهار مقاله: «الحق هیچ باقی نگذاشت، و سخن را به آسمان علین برد، و در عذوبت به ماء معین رسانید، و کدام طبع را قدرت آن باشد که سخن بدین درجه رساند که او رسانیده است.»<sup>(۱)</sup>

## ۱-۲- بیان مسئله

دانستن آنچه در آینده رخ خواهد داد، اگر نه بیشترین خلجان اندیشه آدمی، که حداقل یکی از بزرگترین آنها بوده است. این تپش اندیشه و ترس از نادانسته هایی که بر او خواهد گذاشت از عواملی بوده که آدمی را به کشف راز آینده آرزومند، و پیشگویی حوادث و وقایع را در نظر او امری دلپسند جلوه داده است. اهمیت پیشگویی سبب شده تا آن، دلیلی باشد در دست پیامبران و حربه ای در دست شیادان.

از دیرباز تا امروز، در میان بدوی ترین قبایل، تا قلب تمدن شاید پوشالی قرن بیست و یکم، پیشگویی خواهان، و پیشگو مشتری داشته است. نگاهی به ویتترین کتاب فروشی ها گواه صادقی است در آستین.

شاهنامه که زندگی نامه ایران و ایرانی است نیز، جلوه گاه این آرزوی آدمی است. وفور پیشگوییها در آن، بررسی و دسته بندی آن را ضروری ساخته است. نقش هنری پیشگویی در گره گشایی از داستان حماسی، جایگاه آن در پیوند میان وقایع، و یافتن شگردهای پیشگویی، مسایلی است که کوشش شده در این نوشته به آن پرداخته شود.

### ۳-۱- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

۳-۱-۱- شاهنامه از ارکان ادب فارسی است؛ ضروری است تمام جنبه‌های موجود در آن بررسی شود؛ و یکی از مسائل مهم شاهنامه، حدیث پیشگوییهای گونه‌گونی است که در آن شده است. (۲)

۳-۱-۲- شاهنامه سرگذشت یک ملت است با آرزوهایش، و پیشگویی آینده، از آرزوهای بزرگ آدمی؛ یافتن موارد آن در شاهنامه و بررسی آماری آن، اهمیت این امر را در نزد ایرانیان باستان روشن می‌کند.

۳-۱-۳- یافتن شگردهای پیشگویی و نقش آنها در پیشبرد داستان حماسی، به درک بهتر شاهنامه - یکی از بزرگترین آثار حماسی جهان - کمک می‌کند.

۳-۱-۴- شناخت پیشگویان در ایران باستان و نقش آنها در به وجود آمدن حوادث، پرتوی است به گوشه تاریک دیگری در گذشته این مردم.

### ۴-۱- اهداف تحقیق

این تحقیق دو هدف اصلی و عمده را دنبال می‌کند: نخست یافتن تمام موارد پیشگویی در شاهنامه و دیگر دسته‌بندی آنها.

پیشگویی در این پایان‌نامه گستره وسیعی را در بر می‌گیرد: از گمانی ساده تا اختربینی و خوابگزاری، یعنی هرگونه سخنی درباره آینده، خواه به روشنی بیان شده باشد خواه به اشاره یا تلویح، خواه به وقوع پیوسته باشد یا نه؛ گوینده به گفته خود ایمان داشته یا تنها رجزی بوده برای ترساندن دشمن.

### ۵-۱- پرسشهای اصلی تحقیق

این پایان‌نامه کوشیده است به این پرسشها پاسخ دهد:

- ۱- پیشگویی چه نقشی در داستان حماسی دارد؟
- ۲- هدف راوی از بیان نتیجه و سرانجام داستان، در ابتدای آن چیست؟
- ۳- چند بار آینده در شاهنامه پیشگویی شده است؟
- ۴- چه افرادی و با چه عنوانی این پیشگوییها را بیان کرده‌اند؟